

Vlucht vooruit

De herontdekte roman *Leven verboden!* van de Joods-Oostenrijkse schrijver en journalist **Maria Lazar** speelt zich af in Berlijn en Wenen anno 1932 en is een misdaadgeschiedenis, politieke thriller en psychologische studie ineen.

DOOR MAARTEN VAN BRACHT • ILLUSTRATIES BOB MOLLEMA

VOORAL in Duitsland en de rest van Midden-Europa duiken ze met enige regelmaat op, de 'vergeten' boeken die rond de beide Wereldoorlogen na verschijning niets 'deden' of waar uitgevers geen brood in zagen, vaak door dreigende oorlogsomstandigheden of omdat de tijd en het leespubliek er 'niet rijp' voor zouden zijn. Soms wordt na lezing van een heruitgave of een als nog gepubliceerd manuscript wel duidelijk waarom ze het destijds net niet haalden. Maar vaker vraag je je af hoe het mogelijk was dat zo'n boek vergeten raakte, terwijl het onmiskenbaar literaire kwaliteiten heeft en ook bijna een eeuw later nog leest als een trein, alsof het gisteren geschreven is. Zo'n boek is het monumentale epos *De Effingers* van Gabrielle Tergit (1894-1982), dat ondanks de zeer forse omvang – voornaamste reden waarom het ook na 1945 aanvaankelijk geen uitgever vond – na heruitgave in Duitsland een groot succes werd en ook hier bovenaan op de jaarlijstjes belandde.

Juni 2020 bracht de Weense uitgeverij Das vergessene Buch de roman *Leben verboten!* van Maria Lazar (1895-1948) uit, die hier eind 2021 in vertaling is verschenen. De in vergeetboeken gespecialiseerde eenmansuitgever Albert C. Eibl had eerder haar romans *Die Eingeborenen von Maria Blut* en *Die Vergiftung* gepubliceerd (uit welke laatste roman volgens Thomas Mann in zijn dagboek 'een penetrante vrouwen-geur' opsteeg, wat waarschijnlijk nog het meest zegt over de vrouwonvriendelijke Tovenaar zelf). Lazar had *Leven verboden!*, een zich in Berlijn en Wenen anno 1932 afspelende misdaadgeschiedenis, politieke thriller en psychologische studie ineen, tevergeefs aan verschillende uitgevers aangeboden, die het vooral vanwege de antinazistische strekking niet aandurfd – let wel, Hitler zou pas in 1933 aan de macht komen. De roman verscheen als *No Right to Live* in 1934 wel in Engeland, maar uitgeverij Wishart presteerde het om Engelse nazisymphathisanten wellicht

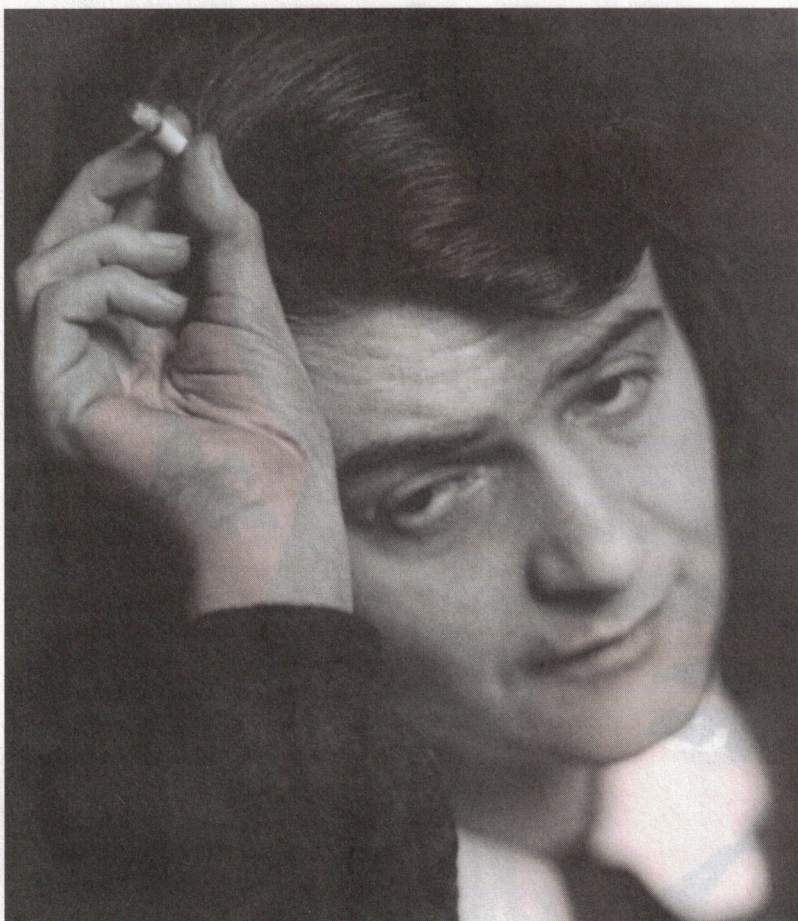

onwettelijke passages in de overigens slechte vertaling te schrappen, hoewel Lazar in *Leven verboden!* niet eens zo expliciet politiek stelling neemt, maar eerder een klimaat van toenemende angst en haat schildert: de voorafschaduw van een onpeilbaar onheil waarin later miljoenen mensenlevens vermalen zouden worden.

Willoosheid

1932. De Berlijnse bankier Ernst von Ufermann laat zich door zijn chauffeur naar Tempelhof rijden om daar het vliegtuig naar Frankfurt te nemen. Hij hoopt daar tegen beter weten in leningen los te kunnen die moeten voorkomen dat zijn in zwaar weer verkerende bank omvalt. De beurskrach van 1929 had een einde

gemaakt aan de 'goldene Zwanziger', inmiddels wordt het leven in de hoofdstad bepaald door economische malaise, massale werkloosheid, stijgende criminaliteit en politieke radicalisering. Aangekomen op de luchthaven wordt Von Ufermann gerold, zit hij zonder papieren en mist derhalve zijn vlucht. In plaats van de bank en zijn vrouw te bellen, de politie in te schake-

TRAUDE FLEISCHMANN / ULSTEIN BILD

Maria Lazar

len en aangifte te doen, vervalt hij in apathische willoosheid en laat alles maar op zijn beloop. Als blijkt dat zijn vliegtuig is neergestort en alle inzittenden onherkenbaar zijn verbrand, melden de kranten dat ook bankier Von Ufermann is omgekomen. Deze vindt dit aanvankelijk wel best, bovendien maakt het in dollars uit te keren miljoenenbedrag van de afgesloten verzekering het leven van zijn niet zo heel erg rouwige weduwe meer dan dragelijk. Von Ufermann ziet het, levend en wel, niet meteen als fraude, zwerft opgelucht incognito door Berlijn en ervaart het als een bevrijding van de last die zijn werk, geldzorgen, gezin en gestagneerde huwelijk, en de chaos in de politiek en economie, hem bezorgden. Hij vindt kortstondig onderdak bij zijn minnares, een tweederangs actrice, die de argeloze doodgewaande in contact brengt met een stel criminele nazi's die hem een nieuwe identiteit bezorgen, en hem als ene Edgar van Schmitz met een pakje met onbestemde inhoud op de trein naar Wenen zetten. Omdat *Leven verboden!* (ook) een spannende psychologische thriller is, moeten we het hier even bij laten.

Milieuschildering

Tot aan de ontknoping weeft Lazar een web van leugens, verraad en bedrog waarin het verhaal nog veel kanten op kan, maar voor Von Ufermann niet een goede. De essentie

van *Leven verboden!* lijkt te zijn dat het begrijpelijke verlangen naar een andere identiteit of anonimiteit uiteindelijk geen soelaas biedt en vervolgens de terugkeer naar het vorige bestaan alleen maar bemoeilijkt of zelfs onmogelijk maakt. In politiek-maatschappelijke zin is de roman een aanklacht tegen polarisatie, wederzijdse verkettering, uitsluiting en het toepassen van geweld als 'oplossing'. Waarmee natuurlijk de nationaalsocialistische ideologie of wat daarvoor door moest gaan wordt bedoeld. Die gistende, giftige atmosfeer in het Berlijn en Wenen van begin jaren dertig, en ook het gevoel dat de boel onvermijdelijk verkeerd afloopt en dit noodlot niet te keren zal zijn, wordt door Lazar knap opgeroepen en verwoord. De schrijvers uit het interbellum die ook journalist waren, onder wie Lazar, waren daartoe ook goed in staat, omdat ze beroepshalve de vinger aan de pols van de tijd hielden. Lazar is sterk in milieuschildering en hanteert de innerlijke monoloog om te laten zien hoe haar personages steeds meer bevangen raken door afkeer, angst, wantrouwen en vijandigheid. Met het bijbehorend vocabulaire; er is onder meer sprake van 'overtolligen', 'volksvreemde elementen' en 'vrijmetselaars'. Een aantal keren passeert de sterke en herkenbare notie dat de werkelijkheid steeds meer op een driestuiversroman begint te lijken. Ofwel: wat weldenkende mensen niet voor mogelijk zouden hebben gehouden, gebeurt nu echt. De parallellen met

het hier en nu dringen zich soms op. Een kernpassage wordt door Lazar in de mond gelegd van professor Frey, als Jood in Wenen belaagd door nazi's, wanneer hij de politiek ignorante Von Ufermann uitlegt dat de oorlog anno 1932 geen verleden tijd is: 'Hij is, voorlopig althans, het achterland in getrokken, verschuilt zich in bierkelders en vergaderzalen. Zijn ordonnansen zijn aanslagplegers, avonturiers en samenzweerders. Ze prediken het evangelie van de uitroeiing van de naaste.'

Antisemitisme

Maria Lazar, de jongste uit een welgesteld, geassimileerd Joods gezin in Wenen, bezocht daar de progressieve Schwarzwaldschule, waar onder anderen Schönberg, Loos en Kokoschka (hij schilderde haar als *Dame mit Papagei*) lesgaven, en waar ze in contact kwam met Elias Canetti, Brechts latere vrouw Helene Weigel en andere beroemdheden. Lazar brak haar studie geschiedenis af omdat ze van de literaire pen wilde leven, schreef inderdaad romans en theaterstukken, maar moest gaan vertalen en voor de krant werken om het hoofd boven water te kunnen houden. Ze schreef onder meer voor de links-liberale *Der Tag*, net als Joseph Roth en Robert Musil. Aan haar kortstondige huwelijk met Friedrich

Strindberg hield Lazar een kind en de Zweedse nationaliteit over – die later nog goed van pas zou komen. Pas nadat ze zich in 1930 het 'noords' klinkende pseudoniem Esther Grenen heeft aangemeten, werd Lazar weer uitgegeven, als feuilleton in kranten. Ook Veza Canetti, de vrouw van Elias en eveneens Joods, publiceerde onder pseudoniem. Dit zegt ook veel over het antisemitisme dat in Wenen nooit is weggeweest en zich al in de jaren twintig openlijk en gewelddadig manifesteerde. Het doet Lazar besluiten de wijk te nemen naar een Deens eiland, in navolging van Brecht en Weigel, en vandaar in 1939 naar Zweden, waar de oorlogsjaren werden doorgebracht. Twee zussen van haar, die in Wenen waren gebleven, zouden in een concentratiekamp worden vermoord. Lazar keerde niet meer terug naar Wenen. De lange jaren van ballingschap, een ongeneeslijke ziekte en de miskenning van haar ongepubliceerd gebleven literaire werk kwam ze niet meer te boven. In 1948 pleegde ze in Stockholm suïcide.

Maria Lazar: *Leven verboden!* (oorspr. *Leben verboten!*, vert. Kris Lauwerys en Isabelle Schoepen, uitg. Van Maaskant Haun)